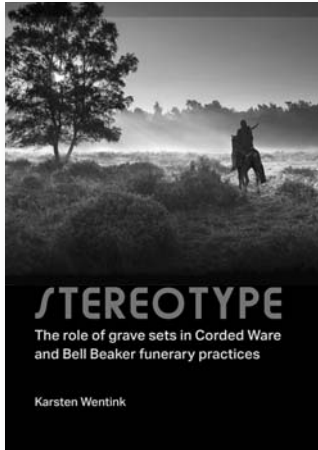

Recenze — Reviews — Rezensionen

Karsten Wentink

Stereotype

The role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practises

Sidestone Press
Leiden 2020
296 stran, 97 obrázků
ISBN 978-90-8890-938-2
(paperback)
ISBN 978-90-8890-939-9 (hardback)
ISBN 978-90-8890-940-5 (e-Book)
DOI: 10.59641/ba84e5a2

Recenzovala:

Lenka Černá
Katedra archeologie FF ZČU
Sedláčkova 15
CZ 301 00 Plzeň
lena.cern@seznam.cz

Publikovaná disertační práce archeologa Karstena Wentinka představuje primárně metodické studium inventáře pohřebních kontextů v Nizozemsku, přičemž v rámci vybraných témat využívá analogií z širšího evropského prostředí. Jak název napovídá, pozornost je zaměřena na mladoeneolitické pohřební artefakty a jejich význam v souvislosti s ekonomickými či sociálními relacemi v tomto období. Z hlediska struktury je text rozdělen do 11 základních kapitol, přičemž ty jsou dále členěny, a to poměrně normativním způsobem, typickým pro kvalifikační práce. Autor se na necelých třech stech stranách snaží přiblížit zejména biografii (*life history*) artefaktů, které jsou v pohřebních kontextech v této oblasti evidovány. V Nizozemsku je mladší eneolit dělen do dvou období, a to LNA (Late Neolithic A, 2800–2450 BC) a LNB (Late Neolithic B, 2450–2000 BC; *Louwe Kooijmans et al. /eds./ 2005*). Zatímco fáze LNB je zastoupena výlučně obdobím zvoncovitých pohárů, předcházející LNA fáze zahrnuje kulturu se šňůrovou keramikou a přechodnou fází, tzv. AOO (All Over Ornamented Beakers), která je z hlediska materiální kultury jakýmsi „přemostěním“ těchto dvou expanzivních fenoménů. Ačkoli je daná problematika analyzována z diachronního pohledu, je v textu zřejmá autorova inklinace k fenoménu zvoncovitých pohárů.

V úvodní kapitole jsou čtenáři zběžně seznámeni s historií bádání a podobou eneolitické společnosti v tomto prostředí. Posléze je zde představen autorův kritický náhled odkazující k samotnému názvu práce. Jedná se o problematiku definování kulturních setů, v tomto případě tzv. pohárový balíček – „beaker package“ (*Bourgeois – Kroon 2017; Clarke 1976; Shennan 1976*). Autor zde přejímá sdělení Louwe Kooijmanse, že přestože do mladoeneolitického období v prostředí Nizozemska spadá několik set pohřbů, neexistuje jediný pohřební kontext, jenž by obsahoval veškeré prvky tohoto „balíčku“ (*Bloemers – Louwe Kooijmans – Sarfatij 1981*, citováno dle *Wentink 2020*, 12). Zároveň kritizuje hypotézu, že artefakty slouží jako sociální reprezentace zemřelých a upřednostňuje možnost idealizované reprezentace (*Fokkens 1999; Fontijn 2002*), jejímž smyslem je sdílená identita. Z textu věnovaného výzkumným otázkám vyplývá záměr hledat význam mladoeneolitických hrobů zejména v rámci vzájemných vztahů pohřební výbavy a jejich individuální, potažmo sociální roviny. Řešena je možnost

identifikace standardizovaných setů (na základě četnosti) v obou obdobích.¹

Z hlediska metody se autor věnuje dvěma základním koncepcím, jež spolu úzce souvisejí. Koncept „*life history*“ artefaktů spočívá ve snaze detekovat vzorové postupy, evokující idealizované kulturní biografie předmětů. Autor tedy zaměřuje pozornost na výrobní surovinu, technologický aspekt výroby i na jakékoli stopy související s „životem“ předmětu v živé kultuře (užívání, opotřebení, rezidua, oprava). Na základě toho je dle autora možné uvažovat o důvodech, proč byly tyto předměty vyřazeny z živé kultury a uloženy v hrobech. Problematické je však vyhýbání se přesahům k archeologickým teoreticko-metodickým konceptům, jež se k této tématice vztahují, přestože koncept „*life history*“ artefaktů není v anglofonní archeologii ničím neznámým (*Gosden – Marshall 1999; Schiffer 1972; Schiffer – Miller 1999*). Z hlediska koncepce „*use life*“ je autorovým záměrem snaha o odкрытие vzorů, jež mohou reflektovat specifické „biografie“ daných artefaktů. Empirická část práce je tudíž postavena na využití potenciálu traseologické analýzy vybraných druhů artefaktů. I v autorově předcházející publikované magisterské práci, zaměřující se na depoty v téže oblasti (*Wentink 2006*), je využit její potenciál. V této disertační práci je autorova funkční analýza navíc obohacena o experimentální složku, spočívající ve vytvoření replik vybraného druhu artefaktu, ve snaze interpretovat původ stop na originálech a tím přispět k otázce jejich účelu.

Druhá kapitola, věnovaná teoretickým východiskům, čtenáře neseznamuje s žádnou archeologickou koncepcí. Prakticky jediným (explicitně přiznaným) zdrojem, z něhož autorovy hypotézy vycházejí (a závěry jeho práce s těmito principy konvenují), je studie sociologa E. Goffmana (*Goffman 1959*).² Wentink vychází zejména z hypotézy tzv. „*social front*“ (fasády), tedy souboru znaků či vybavení (*tools/equipment*), které jsou využívány k „řízení dojmů“. Konkrétní „výbava“ má pak tendenci průběžně institucionalizovat, a tudíž se stát jakousi kolektivní reprezentací (*Goffman 1959*, 27). Wentink podotýká, že právě tyto závěry jsou podnětné vzhledem ke způsobu, jakým lidé zacházejí s materiální kulturou, tedy ve smyslu manipulací sociálních vztahů. Navazující podkapitola, věnující se kulturní biografii předmětů, vychází ze studie antropologa I. Kopytoffa (*Kopytoff 2008*), jenž předpokládá sekvence událostí, jimiž artefakty (či druhy artefaktů) procházejí a jež na nich mohou zanechat své (strukturní) stopy. V tomto přístupu jsou předměty, stejně jako lidé, chápány jakožto socio-kulturní entity, které se do společnosti začleňují, interagují, a potažmo získávají svůj význam (*Kopytoff 2008*, 64). Spojení

¹ Základem Wentinkova datového souboru je databáze Q. Bourgeois (*Bourgeois 2013*), doplněná o nové lokality a zejména o atributy, které souvisejí s avizovanými biografiemi věcí (výrobní surovina, metrické a technologické údaje, typologie výzdoby apod.). Kompletní archiv výzkumné databáze je k dispozici na webové platformě Easy (<https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:159298/tab/2>), do níž je možné nahlédnout pouze se svolením autora.

² Jedná se o Goffmanovu publikovanou disertační práci „*The Presentation of Self in Everyday Life*“, z níž vychází tzv. teorie dramaturgické sociologie, jejímž principem je pozorovatelná analogie sociálních interakcí s divadelním představením. V souvislosti s touto publikací je podstatné zejména tzv. „řízení dojmů“ (*impression management*) – strategická prezentace jedince za účelem navození určitého dojmu v konkrétní společnosti či situaci (více viz *Subrt 2001*).

těchto biografii (lidí a předmětů, které je doprovázejí v hrobech) mohou dle Wentinka být dokladem specifické fasády (str. 30).

Mladoneolitickému období se věnuje třetí kapitola („Age of Beakers“), jež reflektuje situaci z lokální i širší – zejména severozápadoevropské – perspektivy, přičemž oba kulturní fenomény jsou řešeny odděleně. Nastíněny jsou hypotézy související s jejich výraznou geografickou expanzí, otázka subsistenční strategie či sociální stratifikace. Nizozemská typochronologie související s tzv. „dutch modelem“ (hypotetickým původem zvoncovitých pohárů) zde není vynechána, autor se k ní však vyjadřuje spíše kriticky (str. 44), což koresponduje se současným vědeckým pohledem na tuto problematiku (Fokkens 2012). Nechybí ani zběžné seznámení s podobou funerálních a sídlištních aktivit v tomto prostředí.³

Společným jmenovatelem sledovaného období je bezesporu keramický pohár, jemuž je věnována čtvrtá kapitola, a to z avizovaného biografického pohledu. Je v ní řešena otázka lokální i nadregionální produkce, technologie výroby, výzdobné prvky, otázka hypotetického účelu a s ním související experimentální příklady z literatury. Hledisko „use life“ (detekce možných reziduí, známky opotřebení apod.) autor v souvislosti s poháry neřeší, neboť na jejich povrchu (v rámci sledovaných muzejních exemplářů) sledává výrazný podíl postdepozicičních reparací, které mnohdy pokrývají většinu jejich povrchu. Ve zbylém textu se tudíž věnuje spíše typologii pohárů a analýze výzdobných motivů mladšího eneolitu v této oblasti.

Pátá a šestá kapitola představují jednotlivé nekeramické prvky pohřební výbavy (odděleně pro jednotlivá období) rovněž z biografického pohledu (technologie, surovina, původ), přičemž výraznější metodická pozornost ve smyslu „use life“ – detekce stop (známky opotřebení, retuše, stopy po technologickém zpracování či opravách) je věnována výlučně hypotetickým „zbraním“, tedy úštěpům, čepelím, dýkám, sekerám a sekeromlatům a také prvkům lukostřelecké výbavy zvoncovitých pohárů. Pro „rekonstrukci“ možného účelu byl zvolen sekeromlat z kultury se šňůrovou keramikou. Autor na replikách, vyrobených specialistou z původních surovin, testoval řadu experimentálních činností, k nimž mohly být sekeromlaty v minulosti používány, a vzniklé stopy byly mikroskopicky porovnány se stopami na originálech. Zde nicméně chybí obsáhlejší obrazová dokumentace těchto detekovaných korelací.

Obecně vzato jsou jednotlivé prvky výbavy vyjádřeny relativní četností v hrobech, nicméně chybí hlubší pohled na vzájemné vztahy jednotlivých druhů, z čehož by bylo možné uvažovat o specifických „setech“. Každému analyzovanému artefaktu je navíc přidělena podkapitola „placing in graves“, referující o vztahu vybraného artefaktu vůči poloze těla zemřelého. Ta však působí víceméně nadbytečně,⁴ neboť obsahuje zejména opakující se informace o nedostatečné výpovědní hodnotě osteologického materiálu a tabulku

s absolutním počtem daného artefaktu vůči konkrétní části těla zemřelých. Zejména však není ozřejmena příčina vynechání keramického inventáře (vyjma poháru), ačkoli o jeho existenci v hrobech nelze pochybovat (Drenth – Hooftkamp 2001; Beek 2004) a sám autor jeho výskyt v úvodu práce okrajově připouští. Roli v jeho absenci zde evidentně nehraje kvantitativní zastoupení (viz str. 47–49). Analyzovány jsou i nepříliš četné pazourkové šipky či jantarové hrudky. Právě to je důvodem, proč jsou autorovy předpokládané „hlavní kategorie“ předmětů (sety) problematické. Jsou spíše záměrně subjektivizovány, nikoli extrahovány například prostřednictvím formalizovaných metod, pro něž by vstupní datová tabulka obsahovala buďto veškeré prvky výbavy, či pouze výrazněji zastoupené artefakty, bez ohledu na preferovaný materiál či hypotetický účel.

Sedmá kapitola, věnující pozornost mladoneolitickým hrobům v Nizozemsku, nese podtitul „Nothing New under the Sun“ a poskytuje souhrnný přehled normativních i méně standardizovaných příkladů souvisejících s pohřebním ritem. Zařazení této kapitoly je však právě vzhledem k obecným závěrům poměrně nešťastné. Vhodnější by bylo její umístění před vyčerpávající kapitoly 5 a 6. Vyniká zde nicméně autorova kritika domněle konstruovaných „pravd“, do nichž se snaží badatelé vměstnat kontexty bez ohledu na jejich zřejmé odchýlení od standardních norem. Naráží zde na ledabylé dokumentování orientace těl zemřelých vůči světovým stranám a příklání se k myšlence, že i několikastupňové odchylky vůči běžnému uložení (zde ve směru V–Z) mohou být záměrem, jenž je podmíněn astronomickými změnami – proměnlivou deklinací Slunce během celého roku (podkapitola 7.4). Tyto závěry (není jisté, zda skutečně autorovy) jsou v archeologické teorii potřebné a vítané, nicméně zde vyznívají poměrně paradoxně, a to jak vzhledem ke snaze autora o utváření subjektivních setů popsaných výše, tak vzhledem k diskutabilním závěrům práce.

V kapitole 8 („Grave sets and object categories“) autor slibuje možnosti detekce „strukturujících principů“ v souvislosti se selekcí předmětů, které byly do hrobů ukládány. Dotýká se zde teoretických problémů, resp. problematiky „pojmu“ a „věci“ (Parker Pearson 1999, 9; srov. Neustupný 2010, 25). V souvislosti s tím podotýká, že konkrétní (formálně identické) prvky mohou reflektovat odlišný význam v závislosti na jejich kontextu. To samé lze předpokládat i naopak, tedy odlišné formální vlastnosti, avšak tentýž význam (str. 219–221). Rovněž kriticky reflektuje problematiku interpretací význačných pohrbů na základě „bohate“ výbavy. Ty srovnává s příklady pohrbů bez výbavy, která je však zdánlivě „nahrazena“ například prominentním umístěním v krajině. Při vymezení konkrétních „setů“ vychází autor ze čtyř hlavních kategorií předmětů (pohár, sekerka, čepel/dýka, sekeromlat), které uvádí studie Q. Bourgeois a E. Kroona (Bourgeois – Kroon 2017). Ta se však zabývá pouze obdobím šňůrové keramiky, a tudíž se v textu autora nevyskytují hlavní kategorie pro období zvoncovitých pohárů. Wentink popisuje pouze rozličné kombinace těchto čtyř kategorií, zbytek textu je pak vesměs vcelku triviálním „srovnáním“ obou mladoneolitických fenoménů, např.: „Nobody in the LNA opted to include arrowheads in a grave because that is something you just do not do“ (str. 227). Jen o pár slov dále následuje: „It is very clear that it was not socially acceptable in the LNA to put archery equipment in graves, likewise in the LNB copper axes were out of the question.“ Tyto závěry opírá o povahu (Goffmanovy) fasády a prokládá je vesměs osobními příklady. Je možné souhlasit s tím, že fasáda by měla být srozumitelná a společensky přijatelná. Z různých příkladů formálních vlastností hrobů v tomto období však vyvozuje, že cílem pohřebního ritu bylo vyjádřit obvyklost („Modesty appears to have been a virtue“; str. 284) – idealizovaný obraz tehdejší společnosti. S nejpodstatnější částí práce, tedy vlastní syntézou a s ní související metodou, není čtenář seznámen.

³ Za zmínku stojí evidence šňůrových lokalit s detekovanými obytnými komponentami v mokřadních oblastech západního Friska (Drenth – Brinkkemper – Lauwerier 2008; Kleijne et al. /eds./ 2013), se kterými nejsou spojeny žádné pohřební areály. Zcela opačná situace, tedy absence sídlišť a dochované pohřební areály, je pak běžná v přílehlých regionech (jakož i v našem domácím prostředí). I přes stejnorodost materiální kultury je zde nutné položit si otázku, nakolik je možné tyto regiony považovat za součást jedné kultury (Kroon et al. 2019, 19).

⁴ Obecně vzato je zde (z hlediska struktury práce) řada nesystematického dělení, jakož i zcela nadbytečné a několikanásobně opakované informace. Zřetelné je to zejména u sumarizačních podkapitol „Conclusions“ či „Concluding remarks“, které uzavírají jednotlivé kapitoly. Díky nim text postrádá kompaktnost, neboť tato shrnutí se na mnoha místech objevují jen pár vět za původním sdělením.

Kapitola 9 („Presentation of self in the Late Neolithic“) slibuje detailnější popis „sebe prezentace“ v mladším eneolitu. Autor však primárně opakuje, že selekce prvků výbavy následuje princip vytváření fasády. Je zde přespříliš obecných stanovisek, např.: „*In certain social contexts certain types of behaviour, clothing, paraphernalia are deemed appropriate, while others are not. While some things are approved of, and even expected, others are frowned upon or even 'forbidden'*“ (str. 229). Následně autor usuzuje, že v období LNA jsou v hrobech především předměty, které souvisejí s „upevněním“ určitého společenského významu (viz čtyři hlavní kategorie výše). Individualitu mají vyjadřovat (na rozdíl od osobních předmětů či běžných nástrojů, které v hrobech chybí) právě kombinace těchto hlavních kategorií. Jeho způsob argumentace je však velmi svérázný: „*One may have been praised for their excellent role in brewing beer and receiving guests, while another was known to be a particularly gifted cart-builder. Based on these attributes it was perhaps decided whether one was buried with a beaker, or a set of axes, or a battle axe and a beaker, or any other combination*“ (str. 231–232). Při hodnocení období LNB se projevuje absence autorovy vlastní syntézy. Zmiňuje pouze, že oproti předcházejícímu období detekujeme řadu (zdánlivě) osobních předmětů – ozdoby, knoflíky, nátepní destičky apod., které byly zřejmě signálem konkrétního statusu. Mnohé předměty navíc nesou stopy používání, tudíž zřejmě nebyly vyrobeny pouze za účelem pohřebního rituálu. Přestože, jak autor vyvozuje, s každým hrobem souvisela individuální rozhodnutí o výběru výbavy, nejedná se o manifestaci specifické osobní fasády, nýbrž o obecně sdílenou společenskou fasádu.

Následující kapitola vyznívá poněkud rozpačitě, neboť je zde rozepsán nález ostatků „Ötziho“, jehož výbavu (vyjma organického materiálu) autor srovnává s pohřební výbavou populace zvoncovitých pohárů. Doslova poznamenává: „*Apart from the copper axe, all the items found with the Iceman would fit perfectly well in a typical Beaker burial*“ (str. 239).⁵ Na základě tohoto nálezu, který dle něj svědčí o cestování, autor rozvíjí kontext transportu nejen do roviny fyzické (migrace, distribuce surovin, inovací či rozšíření indoevropských jazyků), ale i symbolické, ve smyslu cestování na „onen svět“. Výjimečně se vyskytující měděné artefakty v hrobech (dýky, sekery, ozdoby) považuje autor za „atribut cestování“ do ohnisek výroby či primárních distribučních zón, či za určitý prostředek prokázání identity a původu cestovatele, což vysvětluje příkladem dnešního cestovního pasu (či suvenýru).

Keramické poháry v autorově „interpretacním modelu“ (Goffmanovy fasády) hrají roli standardizovaných prostředků rituálního pohoštění. Autor vychází z analogie časového rituálu, jehož byl účasten, ale opomíjí řadu jiných studií věnujících se hypotetickému účelu těchto artefaktů (např. *Guerra-Doce 2006*). Na základě recentních (a nepříliš vhodných) příkladů lze Wentinkovy závěry shrnout takto – je-li pohřební set uzpůsoben k cestování, jedná se o specifickou „fasádu“, již si osvojili cestovatelé záměrně, a to prostřednictvím rozpoznatelných symbolů pro „hostitele“ a „hosty“. Tyto dva termíny posléze rozvíjí z lingvistického, mytického i biblického hlediska (str. 242–246), což – jak podotýká – jen (překvapivě) podporuje jeho hypotézu.

V navazující, závěrečné kapitole („Time travel“) rozvíjí předcházející sdělení a podotýká, že se zde nejedná ani tak o individuální životy jednotlivých předmětů, jako spíše o kulturní biografii jejich kategorií. V reakci na Goffmana (*Goffman 1959*, 25) podotýká, že právě takto jsou utvářeny

specifické fasády. Dle Wentinka sdílí s hroby identickou kulturní logiku – nikdy nejsou komponovány prostřednictvím unikátních předmětů, nýbrž určitými kombinacemi, které reflektují „uniformní typ chování a sdílenou kulturní praxi“ (str. 251). Celý text uzavírá opětovná myšlenka o horizontálním a vertikálním cestování (prostorová a časová rovina). Osoby, které tudíž cestovaly do vzdálených krajů, zároveň mohly představovat symbolické spojení (a upevnování vztahů) se vzdálenějšími komunitami, což je posléze reflektováno prezencí specifických artefaktů v hrobech, které tak mohou reprezentovat určité „cestování v čase“ (str. 252). Z textu však ne zcela šťastně vyplývá, že cestování se zřejmě týkalo pouze vybraných jedinců, neboť dle regionálních stylů na keramice zvoncovitých pohárů většina lidí „zůstala doma“. Kupodivu je zde vynechána jakákoli současná bioarcheologická studie, jež by vnášela vzhled do problematiky mobility tehdejší populace.

Přínosem této publikace je bezesporu empirická část práce, tedy traseologická analýza a potažmo experiment. Podnětné jsou i některé autorovy myšlenky, kupříkladu princip Goffmanovy fasády, zejména vzhledem ke studiu symbolů. Jako takový však není validní jakožto interpretační model, jemuž je možné podříditi archeologické prameny. Rovněž není jasné, proč by tento autorův „model“ a jeho závěry (zejména princip fasády a potažmo cestování) nemohly být aplikovány i na jiná období v minulosti. V textu není možné nalézt testování teoretického modelu. Přestože je právě definování setů v obou sledovaných obdobích jedním z hlavních cílů práce, není zde představena syntéza ani prezentované výsledky, o něž by se autorovy závěry opíraly. Rovněž zde nejsou prakticky žádné teoreticko-metodické principy související s reflexivnějším studiem archeologických pramenů, neboť způsob, jakým bylo dosaženo autorových závěrů, je zcela implicitní. Je bohužel zjevné, že autor nepřemýšlí z pohledu „živé kultury“, což lze doložit ilustračním příkladem: „*...Bell Beaker grave is easily recognized by an archaeologist and can be distinguished from a CW grave. But this would have had the same effect in prehistory. People from far and wide would have been able to recognize and appreciate the uniformity of these practices*“ (str. 251). Není zřejmé, jakým způsobem by lidé v minulosti dokázali rozpoznat vnitřní rozložení prvků uvnitř hrobu, pokud by nebyli přímými svědky pohřbu. Přestože Wentink konstatuje, že své interpretace zakládá na studiu archeologických pramenů, není tomu tak. Autor vychází zejména ze sociologických teorií, k čemuž využívá recentních analogií (primárně z jeho osobního života, a ty na mnoha místech nepůsobí příliš vědecky), a opomíjí tak kritickou práci s archeologickými prameny. Ty využívá primárně pro ilustrování své hypotézy, že tyto teorie mohou být aplikovatelné na vybrané období. Dochází tak k zápornému konstruování sociální identity v minulosti, bez ohledu na fragmentárnost vypovídající hodnoty archeologických pramenů a nejistou míru skutečné intencionality v zacházení s těmito artefakty lidmi v minulosti. Autorovi však nelze upřít, že poukazuje na omezenou výpovědní hodnotu symbolů, čímž navazuje primárně na myšlenky antropologa A. Cohena (*Cohen 1985*) ve smyslu, že právě symboly utvářejí určité „hranice“.

I přes zdánlivě slibný diachronní přístup autor necítí potřebu výrazněji syntetizovat, a to jak z hlediska formálních, tak prostorových relací. Jedinou syntézou, týkající se kulturních „setů“, autor zcela přejímá z výše zmíněné publikace Q. Bourgeoise a E. Kroona (*Bourgeois – Kroon 2017*). Zároveň upozorňuje na „problém“, jenž se týká relační analýzy, na jejímž základě byly sety těmito autory představeny: „*Clear patterns emerge in their results, but these are not so much related to particular objects coming from particular graves, but particular objects coming from particular locations in relation to the body in particular graves*“ (str. 220). Z toho do určité míry vyplývá, že autor s touto metodou nesouhlasí, neboť nekoresponduje s jeho předpoklady (osobní fasády). Nicméně právě vzhledem ke skutečnosti, že v oblasti

⁵ Tímto tvrzením odkazuje na studii J. Turka (*Turek 2004*), v níž však autor poukazuje pouze na jistou korelaci tohoto nálezu s příkladem pohřebního ritu zvoncovitých pohárů, a to na základě poměru mezi retušovanými a neretušovanými šipkami spolu s retušerem. V souvislosti s tím připouští, že tento soubor „mohl být brán na cesty“ (*Turek 2004*, 155).

Nizozemská není dostatečně zdokumentován osteologický materiál, mohla být řešena kupříkladu prostorová distribuce artefaktů či motivů v hrobech na úrovni vybraných lokalit, případně na úrovni jednotlivých regionů. Krajinný rozměr je zde zcela opomenut, ačkoli právě avizované „sety“ a jejich variace mají svůj potenciál i z hlediska studie prostoru. Závěrečné (ne)šťastné propojení (implicitně) dosažených výsledků s počátečním výchozím bodem, jímž je výše zmíněná teorie „osobní fasády“, sráží dojem akademické publikace a evokuje spíše popularizační tendence. Poměrně ambiciózní záměr autora (i přes perspektivní metodické jádro a vybrané hypotézy) tudíž stojí a padá s nedostatkem teoretických principů a vlastních výsledků. Otázkou zůstává, do jaké míry jsou tyto skutečnosti důvodem publikování disertace před její obhajobou. Je také podstatné zmínit, že K. Wentink roku 2007 spoluzaložil akademické nakladatelství Sidestone Press se sídlem v Leidenu, v němž doposud působí jako spoluředitel. Právě v tomto nakladatelství byla vydána i recenzovaná monografie, a to v lednu roku 2020.

Literatura

- Beek, Z. van der* 2004:
An ancestral way of burial: Late Neolithic graves in the southern Netherlands. In: Besse, M. – Desideri, J. /eds./: Graves and Funerary Rituals during the Late Neolithic and the Early Bronze Age in Europe (2700 – 2000 BC). Proceedings of the International Conference held at the Cantonal Archaeological Museum, Sion (Switzerland), October 4th–7th 2001. British Archaeological Reports 1284. Oxford: Archaeopress, 157–194.
- Bloemers, J. H. F. – Louwe Kooijmans, L. P. – Sarfatij, H.* 1981:
Verleden Land: Archeologische opgravingen in Nederland. Amsterdam: Meulenhoff Informatief.
- Bourgeois, Q.* 2013:
Monuments on the Horizon: The formation of the Barrow Landscape throughout the 3rd and 2nd Millennium BC. Leiden: Sidestone Press.
- Bourgeois, Q. – Kroon, E.* 2017:
The impact of male burials on the construction of Corded Ware identity: Reconstructing networks of information in the 3rd millennium BC. PLoS ONE 12/10, e0185971. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185971>
- Clarke, D.* 1976:
The Beaker network: Social and economic models. In: Lanting, J. N. – Waals, J. D. van der /eds./: Glockenbecher Symposium Oberried 1974. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 459–477.
- Cohen, A. P.* 1985:
The Symbolic Construction of Community. London: Tavistock Publications.
- Drenth, E. – Hogestijn, J. W. H.* 2001:
The Bell Beaker Culture in the Netherlands: the state of research in 1998. In: Nicolis, F. /ed./: Bell Beakers today: Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy), 11–16 May 1998, vol. 1. Trento: Ufficio Beni Archeologici, 309–332.
- Drenth, E. – Brinkkemper, O. – Lauwerier, R. C. G. M.* 2008:
Single Grave Culture in the Netherlands: the state of affairs anno 2006. In: Dörfler, W. – Müller, J. /eds./: Umwelt – Wirtschaft – Siedlungen im dritten vorchristlichen Jahrtausend Mitteleuropas und Südschandinaviens. Neumünster: Wachholtz Verlag, 149–181.
- Fokkens, H.* 1999:
Cattle and martiality: changing relations between man and landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age. In: Fa-bech, C. – Ringved, J. /eds./: Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Aarhus, Denmark, May 4–7 1998. Aarhus: Aarhus University Press, 31–38.
- Fokkens, H.* 2012:
Background to Dutch Beakers: A critical review of the Dutch model. In: Fokkens, H. – Nicolis, F. /eds./: Background to Beakers. Inquiries into Regional Cultural Backgrounds of the Bell Beaker Complex. Leiden: Sidestone Press, 9–36.
- Fontijn, D. R.* 2002:
Sacrificial Landscapes: Cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300–600 BC. *Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34. Leiden.
- Goffman, E.* 1959:
The presentation of self in everyday life. New York: Doubleday.
- Gosden, C. – Marshall, Y.* 1999:
The cultural biography of objects. *World Archaeology* 31/2, 169–178. <https://doi.org/10.1080/00438243.1999.9980439>
- Guerra-Doce, E.* 2006:
Exploring the significance of Beaker pottery through residue analyses. *Oxford Journal of Archaeology* 25/3, 247–259. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.2006.00260.x>
- Kleijne et al. /eds./* 2013:
Kleijne, J. P. – Brinkkemper, O. – Lauwerier, R. C. G. M. – Smit, B. I. – Theunissen, E. M. /eds./:
A Matter of Life and Death at Mienakker (the Netherlands): Late Neolithic behavioural variability in a dynamic landscape. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 45. Amersfoort: RCE (Cultural Heritage Agency).
- Kopytoff, I.* 2008:
The cultural biography of things: Commoditization as process. In: Appadurai, A. /ed./: The Social life of things: Commodities in cultural perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 64–91. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819582.004>
- Kroon et al.* 2019:
Kroon, E. J. – Huisman, D. J. – Bourgeois, Q. P. J. – Braekmans, D. J. G. – Fokkens, H.:
The introduction of Corded Ware Culture at a local level: An exploratory study of cultural change during the Late Neolithic of the Dutch West Coast through ceramic technology. *Journal of Archaeological Science* 26, 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2019.101873>
- Louwe Kooijmans et al. /eds./* 2005:
Louwe Kooijmans, L. P. – Broeke, P. W. van den – Fokkens H. – Gijn, A. L. van /eds./:
The Prehistory of the Netherlands, volume 2. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Neustupný, E.* 2010:
Teorie archeologie. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Parker Pearson, M.* 1999:
The archaeology of death and burial. Stroud: Sutton Publishing Ltd.
- Shennan, S.* 1976:
Bell beakers and their context in central Europe. In: Lanting, J. N. – Waals, J. D. van der /eds./: Glockenbecher Symposium Oberried 1974. Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 231–239.
- Schiffer, M. B.* 1972:
Archaeological Context and Systemic Context. *American Antiquity* 37, 156–165. <https://doi.org/10.2307/278203>
- Schiffer, M. B. – Miller, A. R.* 1999:
The Material Life of Human Beings: Artifacts, behavior, and communication. London: Routledge.
- Šubrt, J.* 2001:
Dramaturgický přístup Ervinga Goffmana: K českému vydání Goffmanovy knihy *Všichni hrájeme divadlo*. *Sociologický časopis* 37/2, 241–249.

Turek, J. 2004:

Craft symbolism in the Bell Beaker burial customs: Resources, production and social structure at the end of Eneolithic period. In: Besse, M. – Desideri, J. /eds./: Graves and Funerary Rituals during the Late Neolithic and the Early Bronze Age in Europe (2700 – 2000 BC). Proceedings of the International Conference held at the Cantonal Archaeological Museum, Sion (Switzerland), October 4th–7th 2001. British Archaeological Reports 1284. Oxford: Archaeopress, 14–156.

Wentink, K. 2006:

Ceci n'est pas une hache. Neolithic Depositions in the Northern Netherlands. Leiden: Sidestone Press.

Monika Griebel – Benedikt Biederer

Die Speichergruben der spätneolithischen Wallanlage von Stillfried an der March

Von der Getreidelagerung bis zur profanen oder kultischen Verfüllung

Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 92

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Wien 2022
790 stran, 433 barevných obrázků, textových tabulek a grafů, 83 tabulí
ISBN 978-3-7001-8734-9
ISBN 978-3-7001-9342-5 (e-Book)
<https://doi.org/10.1553/978OEAW87349>

Recenzoval:

Ondřej Chvojka

Archeologický ústav FF JČU
Braníšovská 31a
CZ 370 05 České Budějovice
ochvojka@ff.jcu.cz

Výzkum centrálního opevněného sídliště z pozdní doby bronzové až starší doby železné ve Stillfriedu na východním okraji Dolního Rakouska představuje jednu ze stěžejních badatelských aktivit vídeňské Akademie věd. Zásadní byl v tomto směru především systematický výzkum F. Felgenhauera z let 1969 až 1989, archeologické aktivity zde však probíhaly již od roku 1874 prakticky až do současnosti. Výsledky těchto terénních výzkumů však zůstávaly dlouhou dobu nepublikované, a je proto potěšitelné, že se v posledních letech tato situace začíná postupně zlepšovat. Zatím posledním počinem v tomto směru je recenzovaná monografie.

Kniha Moniky Griebelové a Benedikta Biederera je zaměřena na velmi důležitý aspekt, který je ve Stillfriedu hojně doležen – na zásobní jámy. Jedná se o jeden z nejtýpějších sídlištních objektů doby popelnicových polí i na našem území (např. *Bouzek – Koutecký 1964*; *Kuna – Němcová et al. 2012*, 30–31; *Parma 2015*), který je mnohdy spojen s depozicí neobyčejných artefaktů, zvířecích a často také lidských těl nebo jejich částí (*Bouzek – Koutecký 1980*; *Smejtek 2007–2011*, 267–292). Protože ve Stillfriedu bylo těchto jam prozkoumáno neobvykle velké množství (celkem 94), z nichž mnoho obsahovalo výjimečné nálezy, lze knihu již při zběžném prvním prohlédnutí považovat za přínosnou i pro českého čtenáře.

Po krátké předmluvě následuje první kapitola seznamující čtenáře s lokalitou a s jejími přírodními podmínkami. Vynikající půdní poměry místní krajiny, tvořené z velké části černozeměmi na sprašovém podloží, umožňovaly místním obyvatelům intenzivní obilnářskou produkci, což se ostatně odráží v hlavním tématu této práce. Do mocného sprašového podloží byly také zakládány analyzované zásobní jámy na lokalitě.

Hradiště ve Stillfriedu je natolik významnou lokalitou, že se jeho název objevil i v pojmenování pozdně bronzové regionální skupiny středodunajských popelnicových polí „Podolí/Stillfried“ (např. *Stegmann-Rajtár 1994*, 319–321; *Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002*, 269). Poloha lokality přímo nad řekou Moravou, při níž nepochybně probíhala významná dálková komunikace, ovšem přinášela i řadu vnějších kulturních vlivů, jak dle autorů této publikace, ale i dřívějších prací naznačuje např. keramika údajně českého původu, pro jejíž kulturní zařazení používají autoři opakovaně již zastaralý pojem „štitarský stupeň knovízské kultury“ (s. 19, 30, 33–35).

V úvodní kapitole jsou rovněž shrnuty dějiny výzkumu lokality. Cenný je zejména přehledný plán hradiště (Abb. 9

na s. 23) s vyznačenými prozkoumanými plochami. Moderními výzkumy (tj. mimo blíže nedokumentované a nelokalizované akce z 19. a z první poloviny 20. století) se zde podařilo odhalit plochu 8 753 m², což představuje přibližně 4,9 % celkové plochy lokality, která činí zhruba 18 ha.

Osídlení je zde datováno do průběhu celé pozdní doby bronzové (s počátky již v závěru mladší doby bronzové, ve fázi Ha A2/B1) s přesahem do starších fází doby halštatské. Sídlištní aktivity z pozdní doby bronzové zde přitom reprezentují především zásobní jámy, kterých zde bylo prozkoumáno přibližně sto. Doloženy byly na všech zkoumaných plochách v různých částech hradiště, jejich prostorové rozmístění tedy není omezeno na určité areály. V menší míře zde byly prozkoumány i další typy sídlištních objektů (zemnice, pece, blíže neinterpretované jámy a sloupové/kulové jamky). Předložená práce si však klade za hlavní cíl zpracování všech zásobních jam z Felgenhauerova výzkumu z let 1969–1989.

V další kapitole se autoři věnují chronologii a náplni jednotlivých sídlištních fází, vyčleněných již v předchozích publikacích. Jejich přesnější dataci umožnilo celkem 75 radiokarbonových dat především z lidských a zvířecích kostí ze 40 kontextů. Je přitom zajímavé, že zásobní jámy jsou datovány pouze do mladší a pozdní doby bronzové (Ha A2/B1 až Ha B3/C1; v absolutních datech cca 1100 až 800/780 př. Kr.), zatímco do doby halštatské, která na lokalitě zahrnuje fáze Ha C1a až Ha C2/D1, není žádný objekt tohoto typu datován (i když některé zásobní jámy mohly být zaplňovány ještě na počátku fáze Ha C1a). To autoři vysvětlují možnými klimatickými změnami, kdy se na počátku doby halštatské vlivem zvyšující se vlhkosti přesouvá uskladňování obilí ze zahloubených jam do nadzemních staveb.

Největší množství zásobních jam (45 z celkem 67 datovatelných) je v Stillfriedu datováno do sídlištních fází II a III/1, odpovídajících Ha B2 až starší části Ha B3, kdy lze zároveň konstatovat největší intenzitu zdejšího osídlení. Relativně chronologické vymezení jednotlivých fází pak podporují desítky radiokarbonových dat, které pokrývají celou dobu trvání hradiště. Závěr pozdně bronzového osídlení je na lokalitě poznamenán požárovým zánikovým horizontem, při němž byla destruována i hradba, která již později nebyla obnovena. Naproti tomu ve vývoji keramiky není mezi dobou bronzovou a halštatskou pozorován žádný předěl. Od závěru pozdní doby bronzové se na lokalitě objevují zahloubené domy (zemnice), které pak dominují v následujících halštatských fázích.

Důležitým poznatkem je fakt, že v některých zásobních jámách se objevují zvířecí i lidské skelety či jejich části. Chronologicky jsou rozptýleny po celé době výskytu těchto objektů s koncentrací zejména ve fázích II a III/1. Do fáze III/1 jsou datovány i dva známé hromadné nálezy lidských skeletů, které tak nijak nesouvisí s výše zmíněným destruktivním horizontem na předělu Ha B3/C1.

V kapitole č. 2 se autoři podrobně věnují typologii zásobních jam. Ze šesti základních kategorií převažují se skoro 40 % (36 jam) jámy kuželovité s šikmými stěnami a rovným dnem; další kategorie (např. se zaobleným dnem, zaoblenými stěnami, vakovité, nepravidelné) jsou zastoupeny mezi cca 16 a 2 %. Autoři si jsou vědomi rizik sekundární změny tvaru jam z různých postdepozicičních důvodů (eroze, sesuvy stěn apod.), zmiňují ovšem i důvody ovlivněné lidským chováním s určitým záměrem (např. prohlubování z důvodu zvětšení objemu uskladněných zásob nebo z důvodu uložení lidských či zvířecích těl), či nezáměrně (změna tvaru z důvodu čištění jam).

Z hlediska prostorové distribuce zásobních jam v jednotlivých fázích osídlení ve Stillfriedu konstatují autoři víceméně plošné rozložení těchto objektů ve většině zkoumaných ploch. Rovněž nebyly pozorovány žádné výraznější koncentrace konkrétního typu jam. Zde ovšem stojí za zmínku občas se vyskytující dvojice analogických jam, což

autoři interpretují jejich příslušností k jedné rodině či k jedné usedlosti. Rovněž uvedená depozita lidských či zvířecích těl nejsou omezena určitým specifickým tvarem zásobní jámy.

Autoři se podrobně věnují i rozměrům zásobních jam a jejich kapacitě k uskladnění obilí. Jejich průměrný objem spočítali na cca 4 m³, přičemž nezjistili žádnou souvislost mezi velikostí jam a přítomností či absencí lidských nebo zvířecích skeletů. Podle prezentovaných výpočtů, podpořených i experimenty jednoho z autorů, odhadují kapacitu průměrné zásobní jámy na lokalitě na cca 1 450 kg obilí (počítáno konkrétně pro špaldu). Z tohoto množství bylo podle autorů potřeba ponechat cca třetinu pro setbu na příští rok, necelá tuna obilí pak mohla být určena ke konzumaci. Po započítání ztrát při následném zpracování potravin a za předpokladu denní spotřeby 500 g na jednoho člověka by pak obilí z průměrné zásobní jámy vystačilo k roční spotřebě čtyřem lidem. Toto množství obilí mohlo být získáno z cca dvou hektarů osetého pole. Podle odhadovaného celkového počtu 1 000 zásobních jam na lokalitě po předpokládanou dobu trvání osídlení 300 let by jejich každoroční kapacita postačovala pro obživu cca 300 lidí. Není ovšem jisté, jak dlouho byly konkrétní zásobní jámy využívány – autoři proto jen odhadem počítají s novými zásobními jámami pro každou generaci (tj. pro každých 25 let).

Neméně zajímavou otázkou představují výplně zásobních jam, které mohou ukazovat jak na jejich primární funkci (uskladnění obilí), tak i sekundární roli. Pro co nejpřesnější podchycení lidských aktivit spojených se zásobními jámami se autoři v recenzované práci zaměřili především na stratigrafickou a depoziční analýzu výplní zásobních jam. Vytvořili si vlastní deskriptivní systém, jehož součástí je i barevná škála, pomocí níž odlišují jednotlivé vrstvy (stratigrafické jednotky) dle sledovaných parametrů. Naprostá většina zásobních jam vykazovala stratigraficky členěnou výplň, kterou autoři odlišují do tří horizontů: do oblasti dna, kde mohou být dochovány zbytky po primární funkci objektu (obilí, zbytky spadaneho obložení stěn), dále do střední části objektu, označované jako „depoziční“, a konečně na horní zásypové vrstvy jámy. Nálezové a interpretačně atraktivní jsou zejména tzv. deponáty, tj. artefakty, u nichž je předpokládáno, že byly do jam po skončení jejich primární role vloženy intencionálně. Ne všechny tyto deponáty musely souviset s kultovními aktivitami, jak naznačuje např. depot kovových artefaktů objevený v jedné zásobní jámě, který může být interpretován i jako dočasný úkryt. Jiným příkladem mohou být celé keramické zásobnice, které mohou souviset jak s jídelními či picími oběťmi, tak i s primární rolí obilních jam. Jiné nálezy ovšem s rituálními praktikami souvisí s větší jistotou a mezi ně bezesporu patří nálezy lidských i některých zvířecích skeletů.

Ukládání lidských skeletů v zásobních jámách považují autoři za fenomén, který byl převzat z českých či moravských regionů knovízské či lužické kultury. Zemřelí byli do jam vhazováni většinou bez jakékoliv výbavy. Jejich skelety mnohdy nejsou úplné, což dle autorů naznačuje, že k rozkladu měkkých tkání mohlo dojít na jiných místech a zbytky těl mohly být do jam vhazovány až druhotně. Zmínit lze i velké množství jednotlivých lidských kostí, zejména lebek či jejich částí v mnoha jámách. Nápadné jsou v tomto směru spodní čelisti, naopak v několika jiných objektech byly nalezeny deponie lidských lebek bez spodních čelistí. Důležité poznatky přinesla analýza izotopů stroncia, která byla provedena na 16 jedincích, přičemž ve všech případech se jednalo o lidi spojené s životem na této lokalitě.

Příčina úmrtí těchto lidí není většinou zjištělná, v některých případech však byly zjištěny stopy násilí. Nejznámější je v tomto smyslu lebka mladé dívky se čtyřmi otvory způsobenými tupým úderem. Právě těla dětí a mladých lidí převažují v zásobních jámách nad dospělými; stojí také za zmínku, že nejmladšímu z celkem 66 identifikovaných lidí byly v době smrti 3 roky a nejstaršímu méně než 60 let;

velmi malé děti a starci nebyli dle tohoto archeologického obrazu do sídlištních jam vřazováni.

V zásobních jámách na lokalitě jsou početně zastoupeny též skelety domácích i divokých zvířat, přičemž první z nich byly do jam vřazovány jednotlivě, zatímco divoká zvířata tvoří často hromadné soubory. Druhově dominuje jelen, následován domácím prasetem a zajícem. Velmi pozoruhodná je skutečnost, že většina deponovaných divokých zvířat byla předtím držena v zajetí, a některá byla dokonce i delší dobu chována (jelen, vlk, zajíc, liška). Výjimečným nálezem je skelet laně, jejíž hrdlo bylo ozdobeno parohovým závěskem v podobě stylizované lidské postavy. Uvedená koncentrace záměrně deponovaných skeletů divokých zvířat v zásobních jámách (min. 11 jam s určitými divokými druhy, zatímco domácí zvířata byla identifikována ve 3 jámách) nemá jinde obdoby. Autoři ji vysvětlují významnou rolí divokých zvířat při religiálních ceremoniích a procesích, přičemž vyvrcholením těchto aktivit bylo pravděpodobně právě intencionální deponování (lidských i zvířecích) skeletů do jam.

V knize jsou dále podrobně analyzovány movité artefakty ze zásobních jam, z nichž řada vykazuje analogie k nálezům z jižní Moravy, případně i z dalších oblastí dnešní České republiky. Mezi keramickými výrobky je řada netypických předmětů, jejichž interpretace je mnohdy nejasná či diskutabilní (např. měsíčovitě podstavce, lalokovité předměty jazykovitého tvaru – držadla lžiček či nožky z nádob?, razidlo vyrobené z poklice aj.). Za zmínku stojí rovněž několik případů polovin podélně přerývaných nádob, které dle autorů mohly sloužit jako lopatky či naběračky, nebo také sekundárně zmenšené větší nádoby (např. zásobnice předělaná na mísu). Zajímavostí jsou rovněž další, snad intencionálně rozpůlené keramické artefakty, jako např. kolečka (označovaná autory jako „hrací kameny“), keramické kruhy či chřestítka. U výrobků z hlíny zaujmou koule, které jsou podobné jako u nás (srov. Pleinerová 2003; Chvojka – Kuna – Menšík et al. 2021, 139–140) interpretovány jako hlína připravená k dalšímu zpracování. Pozornost je v práci věnována rovněž mazanicí, jejíž větší soubory pocházejí z řady objektů na lokalitě.

Na tak významné sídlištní lokalitě, jakou Stillfried v závěru doby bronzové a na počátku doby železné bezesporu byl, nepřekvapí doklady místní metalurgie. Z celkem 10 jam pocházejí zlomky hliněných dyzen, pískovcové kadluby či lící jádra. V již zmíněném depotu bronzových výrobků byly obsaženy též dva menší měděné slitky. Bronzové výrobky byly ovšem nalezeny i v dalších zásobních jámách, z nichž řada byla vázána na lidské skelety v podobě součástí oděvů (drobné kroužky, spirálky apod.).

Zhruba třetina z prozkoumaných jam obsahovala závaží či jejich zlomky; vedle typických jehlanovitých forem ovšem autoři mezi závaží počítají i keramické kruhy. Na lokalitě jsou doloženy i další výrobní a zpracovatelské činnosti, jako např. zpracování kostí a parohů.

Součástí každého moderního vyhodnocení archeologické lokality jsou i přírodovědné analýzy a nejinak je tomu i v případě Stillfriedu. V posuzované knize tak najdeme antropologické, izotopové, archeozoologické i archeobotanické kapitoly. Vedle obvyklých organických látek (kostí, uhlíky, rostlinné makrozbytky) nalezne čtenář v knize i pasáž věnovanou rozboru březové smůly z povrchu některých keramických nádob nebo informací o skořápkách patrně většího vodního ptáka pocházejících z jedné zásobní jámy. Ovšem i v archeobotanickém materiálu byly identifikovány výjimečné taxony, jako např. dvě zuhelnatělá semena domestikované vinné révy. Ze sedmi zásobních jam pocházejí také zbytky určené jako kousky chleba. Součástí knihy je i velmi podnětná kapitola Andrease G. Heisse, pojatá jako případová studie k analýze archeologických nálezů zbytků jídla, konkrétně tří fragmentů pečených kroužků, připomínajících dnešní jihoitalské tarallini.

Velmi zajímavé jsou závěrečné diskusní kapitoly, věnované např. otázkám intencionality spálených částí výplní zásobních jam – jednalo se o běžný odpad nebo o záměrný výběr deponovaný z rituálních důvodů? Dobře to ilustrují čtyři zásobní jámy s uloženým spáleným odpadem, připomínajícím vybavu jedné domácnosti. Autoři upozorňují, že stopy sekundárního přepálení vykazují zejména velké nádoby (zásobnice), zatímco jemná stolní keramika daleko méně. Nápadně to připomíná situaci v některých žlabovitých objektech z mladší a pozdní doby bronzové v jižních a západních Čechách (Chvojka – Kuna – Menšík et al. 2021). Také ve Stillfriedu uvažují autoři o rituálním pozadí tohoto ukládání spáleného odpadu do jam, při němž zmíněné nespálené nádoby jemné třídy mohly být užity jako součást rituálu, po jehož ukončení byly do daného objektu taktéž deponovány.

V závěru knihy zasazují autoři centrální opevněné sídliště ve Stillfriedu do širšího geografického a kulturního rámce a srovnávají jej s dalšími obdobnými středoevropskými lokalitami. Jako nejbližší paralelu uvádějí hradiště v Brně-Obřanech, jako další analogickou lokalitu pak zmiňují Mužský v severních Čechách.

Posuzovaná kniha vyniká nejen svým obsahem a rozsahem (790 stran), ale též velmi bohatou a kvalitní obrazovou dokumentací, představující 433 barevných obrázků, textových tabulek i grafů a dále 83 celostránkových kresebných i fotografických tabulek.

Práce přináší velké množství zajímavých a inspirativních zjištění, důležitá je však i z metodického hlediska. Problematika zásobních jam je v knize pojednána skutečně komplexně. Ukazuje, že se v případě Stillfriedu nejednalo pouze o sídlištní jámy určené k uskladňování obilí, ale že hrály velkou roli rovněž při rituálních a depozičních aktivitách. Podrobná analýza těchto objektů a jejich výplní tak umožnila autorům přinést nebyvale velké množství informací, které významně obohacují naše poznání života lidí v závěru doby bronzové.

Literatura

- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1964: Knovízské zásobní jámy. *Archeologické rozhledy* 16, 28–43.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980: Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jámách ze severozápadních Čech. *Památky archeologické* 71, 360–432.
- Chvojka – Kuna – Menšík et al. 2021: Chvojka, O. – Kuna, M. – Menšík, P. – Křivánek, R. – Němcová, A. – Šálková, T. – Beneš, J. – Budilová, K. – Kloužková, A. – Koník, P. – Kovárník, J. – Majer, A. – Metlička, M. – Novák, J. – Pavelka, J. – Prokop, V. – Strouhalová, B. – Šída, P. – Zuber, J.: Rituály ukončení a obnovy. Sídliště mladší doby bronzové v Březnici u Bechyně. *České Budějovice: Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích – Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i. – Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.*
- Kuna – Němcová et al. 2012: Kuna, M. – Němcová, A. – Gentizon Haller, A.-L. – Haller, M. – Hanykúř, V. – Kloužková, A. – Kočár, P. – Kovačková, L. – Malyková, D. – Mazač, Z. – Slabina, M. – Tempír, Z. – Vařeka, P. – Vlčková, Z. – Zemenová, P.: Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Roztokách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu. *Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i. Parma, D. 2015: Poznámky k interpretačnímu potenciálu běžných sídelních areálů doby bronzové. Studia Hercynia* 19/1–2, 96–110.
- Pleinerová, I. 2003: Hliněné koule v jámách knovízské kultury (Nálezy ze sídliště mladé doby bronzové v Hostivici u Prahy). In: Šmejda, L. – Vařeka, P. /eds./: *Sedmdesát neustupných let. Plzeň: Katedra archeologie, FHS ZČU v Plzni, 147–153.*

Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002:
Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.
Praha: Libri.

Smejtek, L. 2007–2011:
Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy. Praha: Ústav
archeologické památkové péče středních Čech.

Stegmann-Rajtár, Z. 1994:
Vývoj stredodunajských popolnicových polí v neskorej dobe
bronzovej (HaB) a vznik halštatskej kultury. Slovenská ar-
cheológia 42/2, 319–333.